

РЕФОРМА ПЕНСІЙНИХ НАРАХУВАНЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПІДХОДИ ДО ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Коваль О. П., *центр економічних і соціальних досліджень НІСД*

Восени 2023 р. уряд анонсував оновлення пенсійної системи України. Наголошувалося, що новий підхід до пенсійної системи зробить її справедливішою та прозорішою, а виплати пенсіонерам, які вийшли на пенсію раніше, підтягнуться до сучасного рівня¹.

Одним із передбачених нововведень є запровадження *бальної системи у нарахуванні пенсій*. Бальна система має вирівняти диспропорції у виплаті пенсій між пенсіонерами, котрі вийшли на пенсію давно, і тими, які стали пенсіонерами нещодавно.

Бальна система діятиме за таким принципом: страхові внески, які працевлаштовані громадяни сплачують або сплачували до Пенсійного фонду, перерахують у бали. Їх вираховуватимуть відповідно до співвідношення між зарплатою людини та середньою зарплатою в Україні на той момент. Нарховані бали щороку так само перераховуватимуть назад, у пенсію, відповідно до актуальної середньої заробітної плати². Таким чином, пенсійні виплати для осіб, які перейшли на пенсію в минулому, мають бути приведені до сучасного стандарту.

Можна припустити, що запровадження бальної пенсійної системи продиктоване бажанням уряду усунути вади пенсійної системи, котрі спричинюють низький рівень пенсій для значної частини громадян та незадовільний фінансовий стан Пенсійного фонду України (ПФУ). Такими вадами є *зовнішні*, тобто ті, що знаходяться поза межами пенсійної системи і прямо залежать від стану справ в економіці та державі взагалі. Є також вади *внутрішньосистемні* – недосконалі механізми нарахування та осучаснення пенсій. Саме на подолання останніх і спрямована загальна ідея запровадження бальної системи, що полягає в *установленні співвідношення (взаємозалежності) індивідуальної заробітної плати із середньою в країні*.

Спроба уряду оновити підхід до нарахування пенсій та позбутися наявних вад механізмів нарахування й осучаснення пенсій викликає схвалення. Проте, варто зауважити, що принципових змін ініціатива уряду не пропонує, а ***подібна модель уже є чинною протягом понад двадцяти років***, починаючи від ухвалення

¹ У 2024 році уряд запустить нову пенсійну реформу – Шмигаль. URL: <https://suspilne.media/578585-u-2024-roci-urad-zapustit-novu-pensijnu-reformu-smigal/>

² «Якщо ви платили внески із зарплати, яка є середньою по країні, – отримуєте 10 балів. Вище за середню по країні – отримуєте, наприклад, 12 або більше балів, менше за середню – 8 балів», – пояснив Шмигаль. Потім ці бали щороку так само перераховуватимуться назад у пенсію відповідно до актуальної середньої заробітної плати. Див.: URL: <https://socportal.info/ua/news/balna-sistema-narakhuvannya-pensii-shcho-tce-take-ta-chi-vprovadyat-ii-u-berezni-2024/>

профільного Закону «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 р. № 1058-IV. Так, згідно зі статтями 27 та 40 згаданого закону, пенсія за віком визначається за такою формулою:

$$\text{пенсія} = \text{середня } z/n * K_z * K_{cc} \quad (1),$$

де: *пенсія* – розмір пенсії за віком;
середня z/n – це показник середньої заробітної плати в Україні за останні три роки, що передували призначенню пенсії, та з якої сплачувалися страхові внески;

K_z – індивідуальний коефіцієнт зарплати – сума співвідношень зарплати в конкретному місяці до середньої зарплати в Україні;

K_{cc} – коефіцієнт страхового стажу.

Як бачимо з формули 1, саме коефіцієнт K_z сьогодні й співвідносить індивідуальну зарплату працівника із середньою в країні. Причому обраховується він максимально точно (зазвичай до п’ятої цифри після коми), що унеможливило необґрунтоване вирівнювання пенсійних нарахувань без урахування індивідуальних внесків до пенсійної системи (зрівнялівку), забезпечуючи таким чином соціальну справедливість.

У випадку введення бальної системи індивідуальний коефіцієнт зарплати стане дискретною величиною, а точність нарахування пенсії знизиться залежно від величини дискреції. У результаті з’явиться можливість згаданого вище необґрунтованого вирівнювання, що призведе до погіршення соціальної справедливості. Саме тому ідея уряду щодо запровадження бальної системи при нарахуванні пенсій викликає у низки експертів цілком обґрунтований скепсис³.

При цьому чинний механізм нарахування та осучаснення пенсій дійсно потребує вдосконалення. Проте робити це потрібно таким чином, щоб не погіршити систему, що існує.

Сьогодні механізм нарахування пенсій має такий вигляд. ПФУ вираховує розмір пенсії згідно з формулою (1), у результаті отримуючи абсолютну суму в гривнях. Ця сума фіксується в обліку ПФУ і надалі використовується в подальших операціях (перерахунок, індексація тощо). Унаслідок такої прив’язки виникають і поступово збільшуються диспропорції в пенсійному забезпеченні між окремими громадянами, «старими» і «новими» пенсіонерами тощо, що негативно позначається на роботі вітчизняної пенсійної системи в цілому.

Проте в цифрову епоху це досить легко виправити. Досить увести в обіг індивідуальний коефіцієнт заміщення (далі – ІКЗ), який обраховується за формулою:

$$IKZ = K_z * K_{cc} \quad (2),$$

де: *ІКЗ* – індивідуальний коефіцієнт заміщення (співвідношення індивідуальної та середньої зарплат на момент виходу на пенсію);

K_z – індивідуальний коефіцієнт зарплати – сума співвідношень зарплати в кожному конкретному місяці до середньої зарплати по Україні;

³ Бальна система нарахування пенсій – це певна маніпуляція, – експерт з пенсійних питань Коробкін. URL: <https://espreso.tv/balna-sistema-narakhuvannya-pensiy-tse-pevna-manipulyatsiya-ekspert-z-pensiynikh-pitan-korobkin>

K_{cc} – коефіцієнт страхового стажу.

Далі ІКЗ фіксується в обліку ПФУ і всі подальші операції відбуваються саме з ним, а не з показником розміру пенсії в абсолютному вимірі. При цьому, щорічний перерахунок пенсії здійснюється шляхом перемноження ІКЗ на середню заробітну плату в Україні. Іншими словами, *пенсія в абсолютному виразі з константи перетворюється на функцію від ІКЗ (пенсія = f(ІКЗ))*.

Запропонований підхід, серед іншого, автоматично розв'яже дві внутрішньосистемні проблеми солідарної пенсійної системи: недосконалість механізму *індексації* та *валоризація* пенсій.

Сьогодні чинний механізм індексації (осучаснення) пенсій в Україні далекий від досконалості. Зокрема, згідно зі статтею 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», щорічна індексація пенсій складається з перерахунку вже призначених пенсій у спосіб коригування показника середньої заробітної плати в Україні з урахуванням коефіцієнта, що відтворює 50 % показника зростання споживчих цін за попередній рік та 50 % показника зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні за останні три роки. Тобто *сутність індексації – це забезпечення паритету доходів пенсіонерів та працездатного населення*. Проте такий механізм індексації пенсій має дві вади:

- є занадто складним у застосуванні, оскільки передбачає використання двох синтетичних показників (*рівень споживчих цін та середня заробітна плата*), методика обчислення яких, своєю чергою, викликає багато нарікань;
- у запропонованому механізмі індексації закладене трирічне відставання в часі, яке й породжує диспаритет у розмірах пенсій і доходів працюючого населення.

Окремо зазначимо, що осучаснення пенсій притаманне не лише вітчизняній пенсійній системі. Зазначена проблема є типовою для всіх пенсійних систем, що функціонують в економіках з річною інфляцією понад 1–2 %.

Отже, чинний механізм індексації не забезпечує досягнення поставленої мети – дотримання паритету доходів пенсіонерів і працівників. Тоді як використання фіксованого ІКЗ зберігає абсолютний паритет доходів пенсіонера і усередненого працівника, тобто необхідність індексації зникає.

Неоднаковість у доходах *пенсіонерів різних вікових груп* також є проблемою, притаманною всім пенсійним системам. І за великим рахунком, справа не лише в недосконалості механізму індексації пенсій, проаналізованому вище; вирішення проблеми також стосується валоризації⁴. По суті валоризація – це періодичне штучне усунення диспаритету, який з часом має тенденцію до наростання. Використання фіксованого ІКЗ усуває необхідність періодичної валоризації пенсій.

Наразі питання щодо впровадження бальної системи, яка мала запрацювати вже в березні 2024 р., залишається відкритим. Так, у звіті Мінсоцполітики за 2023 р. немає жодних повідомлень про підготовку до перерахунку пенсій або застосування бальної системи. Станом на кінець квітня 2024 р. у Верховній Раді відповідний законопроект не зареєстровано. Тому говорити про терміни започаткування реформи поки що зарано. Потреба в такій реформі назріла, проте

⁴ Довідково. У пенсійній сфері валоризація – це державні заходи щодо переоцінки (як правило підвищення) вартості пенсійних прав.

вона має базуватись на індивідуальному підході до перерахунку пенсій, зокрема на розглянутій вище моделі застосування індивідуального коефіцієнта заміщення.